

THIS IS A SELF-ARCHIVED VERSION OF THE ORIGINAL PUBLICATION

The self-archived version is a publisher's pdf of the original publication. NB. The self-archived version may differ from the original in pagination, typographical details and illustrations.

To cite this, use the original publication:

Forsskåhl, Mona. Finlandssvenska studentexamensprovet I modersmålet – dess ekologi i tid och rum. I: Forsskåhl, Mona, Lassus, Jannika, Silén, Beatrice, Stolt, Sofia (red.).

Modersmålsprovet i brännpunkten: Studentexamensprovet i modersmålet svenska på 2000-talet. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland (848). S 11-28.

Permanent link to the self-archived copy:

<https://www.sls.fi/sites/default/files/publications/pdf/2676.pdf>

All material supplied via Arcada's self-archived publications collection in Theseus repository is protected by copyright laws. Use of all or part of any of the repository collections is permitted only for personal non-commercial, research or educational purposes in digital and print form. You must obtain permission for any other use.

MONA FORSSKÅHL

Finlandssvenska studentexamensprovet i modersmålet – dess ekologi i tid och rum

Provet i modersmålet för studentexamen har funnits med och varit obligatoriskt sedan de skriftliga studentproven infördes år 1852. Fram tills dess hade studentprovet varit en muntlig inträdesexamen till landets enda universitet och ordnats som sådant vid och av universitetet (se t.ex. Hiidenmaa 2004; Helttunen 2018). Kaarninen och Kaarninen (2002) beskriver hur den nuvarande studentexamen har sitt ursprung i muntliga inträdesprov till Kungliga Akademien i Åbo. År 1852, då skriftliga prov infördes, kopplades studentexamen samtidigt till gymnasieutbildningen och blev ett krav för studieplats vid landets universitet. Men fortfarande var det universitetet som ordnade proven. För att kunna antas till universitetet måste den sökande, förutom ett ämbetsbetyg, visa upp ett betyg från en skola med rätt att skicka studenter vidare till universiteten (Kaarninen & Kaarninen 2002: 62 ff.). Vid universitetet deltog samtliga sökande i det skriftliga provet som avgjorde om de fick en studieplats eller inte. År 1874 flyttades studentexamens skriftliga prov till läroverken och gymnasierna, vilket motsvarar den modell vi har i dag där studentprov skrivs i den gymnasieskola där den studerande gått.

Provet i modersmålet bestod till en början av en skrivuppgift. Examinanderna fick välja mellan tio rubriker som i dag snarast skulle kunna uppfattas som realämnesuppgifter. Följande återgivning av ett tidigt prov (från 1893) illustrerar detta väl:

Studentexamen våren 1893

Ämnen

1. Bönens religiösa betydelse
2. Vergilius skildring af Trojas förstöring
3. Hannibal
4. Kejsar Fredrik II
5. Statshvälfningen i Sverige 1772
6. Napoleons ryska fälttåg 1812
7. Hvarför är Runebergs minne oss dyrbart?
8. Aino-episoden i Kalevala
9. Magnetismen
10. De förnämsta näringsgrenarna i Finland

Rubrikerna i proven valdes som i exemplet ovan från ämnesområdena religion, historia, kultur och litteratur, naturkunskap och samhällskunskap eller geografi. Urvalet av ämnesområden, och också ordningen mellan dem, etablerade sig som ett fast mönster som i stora drag var lika från prov till prov. Vissa år ingick en sista uppgift som medgav ett friare skrivande, men sådana kom att etableras som fasta element i provet först efter 1921 då realämnesprovet kom in som ett separat prov. Till exempel i provet från våren 1924 återanvändes en rubrik från 1881 som ger utrymme för ett friare skrivande: "Kunskap är makt"; och hösten 1928 fick skribenterna skriva under rubriken "Arbetets välsignelse". Samtidigt har uppgifterna som förutsätter realämneskunskap levt vidare ända in på 2000-talet. Det visar exempelvis en uppgift från provet i modersmål från 2005: "Diskutera problemet med att exportera demokrati." Anvisningar av den typen som levt kvar ända in på 2000-talet avspeglar möjligen att modersmålet alltid har utgjort ett mognadsprov. Tanken har varit att skribenten med sin prestation ska visa att hen är mogen att på ett koherent och klart sätt resonera på sitt modersmål kring en avgränsad tematik och därmed visa sin mognad för vidaregående studier.

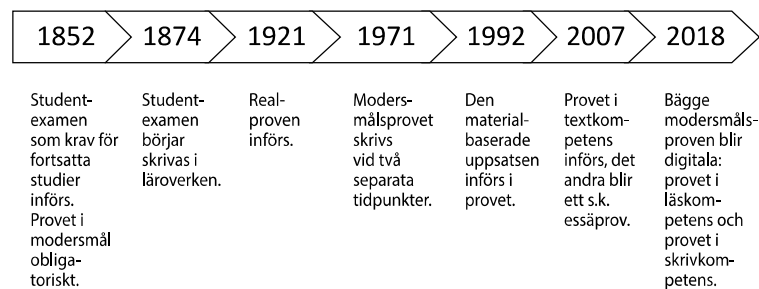
Fram till 1971 bestod provet i modersmålet av en enda essä eller uppsats som dessutom var obligatorisk för alla som ville ta examen (se vidare Hiidenmaa 2004; Makkonen-Craig 2008). Modersmålsuppsatsen kunde alltså fälla hela försöket att ta studenten. Från 1971 utökades det ena provtillfället till två och lärarna, som gjorde den första bedömningen, valde ut den bättre av de två prestationerna som primärt sändes in för bedömning av Studentexamensnämndens censorer. På 1970-talet infördes också för första gången textmaterial som underlag för uppgifter i provet, och 1992 utvecklades den ena av provomgångarna till ett så kallat materialbaserat prov där samtliga uppgifter relaterade till ett eller flera tryckta material. Den andra provomgången kom ibland inofficiellt att benämnas *rubrikprov* eller *rubrikuppsats*.

År 2007 förnyades modersmålsprovet igen och blev en kombination av de tidigare fria och materialbaserade uppgifterna och förutom att rubrikuppsatsen blev essäprov, infördes också ett alldeles nytt *textkompetensprov*. I samband med denna reform förändrades också modellen så att skribentens prestationer från bägge proven bedömdes och räknades in i slutbetyget. I det nya textkompetensprovet mättes skribenternas förmåga att läsa, tolka och analysera specifika aspekter av givna texter, exempelvis struktur, språkliga drag eller argumentation samt att kunna formulera sina iakttagelser i skrift, vilket ett exempel från hösten 2007 visar: ”Analysera språket i dialogavsnitten.”

År 2018 togs nästa steg i utvecklingen av modersmålsprovet då provet i läskompetens och provet i skrivkompetens togs i bruk och provet blev digitalt. Med denna förnyelse frångick man den etablerade svarsformen med längre sammanhängande texter som hittills varit den enda. I det digitala provet i läskompetens förväntas kortare fokuserade svar där även punktlistor kan vara accepterade svarsformer (Studentexamensnämnden 2018). Samtidigt förväntas längre svar i skrivkompetensprovet. I detta prov får skribenterna tillgång till flera olika digitala material som de ska utnyttja och kombinera utifrån egna perspektivval och utifrån det utforma en längre text. Skribenterna får tillgång till materialet då provet börjar, vilket skiljer det finska provet från vissa av de övriga skandinaviska, där materialet blir tillgängligt i förväg. Längden på texten som förväntas i det nya

provet i skrivkompetens är 6 000 tecken, vilket motsvarar omkring fyra sidor A4 tryckt text. Uppgiftsformuleringen lämnar dock stort utrymme för skribenterna, vilket potentiellt kan minska riskerna för feltolkningar av uppgifter som tidigare har kunnat ge upphov till allvarliga misstag. Hösten 2018 skulle examinanderna skriva texter som är ”diskuterande”, ”ställningstagande” eller ”öppnar perspektiv”. De fick välja mellan ett av sju givna ämnen, till exempel ”När orden inte räcker till” eller ”Att säga sin åsikt kräver mod”.

För att sammanfatta den historiska utvecklingen av det finländska studentexamensprovet i modersmålet presenteras nedan en tidsaxel över de viktigaste förändringarna i provet i modersmål (se vidare Stolt 2016).

Figur 1.1. De viktigaste milstolparna i modersmålsprovets utveckling (efter Stolt 2016: 43).

Utvecklingen av de yttre formerna för modersmålsprovet har som av presentationen ovan framgår varit stor, men det grundläggande syftet – att mäta skribenternas förmåga att uttrycka sig i skrift och den mognad som förutsätts av en student – står kvar som orubbad grundbult. De kunskaper och färdigheter som mäts i modersmålsprovet har sin grund i läroplanen och i undervisningen i modersmål och litteratur i gymnasiet. Gymnasieutbildningen i sin helhet omfattar enligt *Grunderna för gymnasiets läroplan* (Utbildningsstyrelsen 2015) totalt 75 kurser, varav 6 utgörs av obligatoriska kurser i modersmål och litteratur. Skolorna har därtill möjlighet att erbjuda tillämpade och fördjupande kurser i modersmål och litteratur, enligt de resurser som skolan har till sitt förfogande. Enligt ”Lag om studentexamen”

(502/2019, tidigare 715/2018 och 672/2005) ska examinanderna i studentexamen avlägga ett obligatoriskt prov i modersmålet. Provet i modersmålet anordnas på svenska, finska och samiska.

Skriftkulturen i studentprovet i modersmålet innefattar de skriftkompetenser eleverna förväntas behärska efter avslutad skolgång. Skrivundervisningen och de skriftliga alster som eleverna producerar är en synlig del av skolans verksamhet, och den långa traditionen med modersmålsprovet utgör en viktig del av skolgången.

I denna antologi granskas det svenska modersmålsprovet och utfallet av det ur ett flertal olika synvinklar. Undersökningarna bygger på material från provet som det såg ut före digitaliseringen, men aktualiteten är trots det hög. I de följande kapitlen granskar vi finlandssvenska ungas förutsättningar och förmåga att skriva enligt givna anvisningar och utifrån material som ges, lärares syn på skrivandet i studentexamensprovet samt arbetslivsrepresentanters syn på vilka skrivkompetenser man behöver efter avslutade studier. Samtliga dessa infallsvinklar är relevanta att ha insikt i och förståelse för oberoende av hur provet i sig förnyas.

Antologin har kommit till eftersom det i anslutning till fortbildning för såväl modersmållärare som censorer har konstaterats att det råder brist på samlad kunskap om provet i modersmålet svenska i studentexamen och dess utfall. Sådan kunskap är viktig för alla som jobbar med provet, med förberedelserna inför det och med bedömningen av det, för att de ska kunna främja modersmålskunskaperna bland landets svenska gymnasie studerande på bästa sätt. Kunskapen behövs också för att kunna vidareutveckla provet i modersmål så att det stöder en ändamålsenlig modersmålskompetens bland landets svenska studerande på andra stadiet (gymnasie- och yrkesskolenivå) sett i brett perspektiv och på lång sikt. Det svenska modersmålsprovet skrivs årligen av samtliga svenskspråkiga abiturienter, år 2018 av cirka 2 500 gymnasie studerande. Provet är fortfarande det enda obligatoriska i studentexamen och utgör en utmaning på många håll i Svenskfinland. Alla de som jobbar med provet har en tyst kunskap om vissa tendenser, återkommande diskussioner och problemställningar. Dessa har inte utretts systematiskt eller lyfts fram explicit och därför finns det ett behov av att kartlägga och undersöka de bakomliggande faktorerna och att föreslå förklaringar och even-

tuella lösningar. Därtill finns det ett allmänintresse, både bland en bredare publik och inom forskningssektorn, för det finländska studentexamenssystemet och dess modersmålsprov. Särskilt finns det ett brett intresse för svenskans de facto minoritetsposition och vilka konsekvenser den har för de svenskspråkiga abiturienternas prestationer i studentexamen i modersmål. På ett allmänt plan finns helt enkelt många obesvarade frågor som relaterar till de svensktalande gymnasiestudenternas språk och examensprestationer och till svenskans position och utrymme i det finska samhället överlag.

År 2016 erhöll Svenska modersmålslärares förening (SMLF) medel från Svenska Kulturfonden för en grupp forskare och censorer för att sammanställa aktuell kunskap om modersmålsprovet och svenskspråkiga examinandens prestationer i detta prov. Syftet med projektet var att teckna en bred bild av studentexamensprovet i modersmålet svenska och dess bedömning i Finland i början av 2000-talet samt att göra denna bild tillgänglig i en publikation riktad till såväl forskningssamfundet som aktiva modersmåls lärare i landet. Denna antologi är ett resultat av projektet. Materialet för de delundersökningar som redovisas i antologin är insamlat innan det digitala provet togs i bruk. Vi har med detta i åtanke valt att fokusera på sådana forskningsfrågor och på sådana materialtyper som har relevans även efter att det digitala provet togs i bruk. Det betyder att det tidigare textkompetensprovet och prestationer i det inte i sig varit fokus i någon av undersökningarna, utan i stället kretsar delundersökningarna kring kontextuella faktorer och textdrag som är relevanta även för det digitala provet.

1.1 Historisk och nordisk kontext

Det finska systemet med studentexamen fann visserligen sin etablerade form under den ryska tiden, men hade klara kopplingar till utvecklingen i de övriga nordiska länderna. Sedan tidigt 1600-tal hade det funnits etablerade former av inträdesexamination till universiteten i Skandinavien, med muntliga förhör som sköttes av professorer eller dekaner vid universiteten (Thorén 1963; Haue 2017). Unga män som avlagt den så kallade latinskolan kunde gå upp i examen artium som det hette i det dansk-norska riket och i student-

examen i Sverige (inklusive Finland). En avklarad studentexamen gav inträde till universitetsstudier. Systemet bibehölls i Norge även i personalunionen med Sverige 1814 och i Finland efter att Finland blivit del av det ryska riket.

Under andra halvan av 1800-talet, 1850 i Danmark, 1864 i Sverige, 1874 i Finland och 1883 i Norge, etablerades modellen med centralt konstruerade, skriftliga prov som skrevs ute i de lärosäten i respektive land som gav behörighet för tillträde till ländernas universitet (Thorén 1963; Haue 2017; Morgenstjerne 1914: 5). I samtliga dessa ingick en provform där examinanderna skulle utforma en helgjuten text på sitt modersmål som en obligatorisk del av examen – mycket lik de uppgifter som presenteras i inledningen ovan. Noteras kan också att kvinnor fick rätt att ta studenten ungefär i samma tider i de nordiska länderna, under 1870- och 1880-talet. För kvinnor gick vägen till studenten dock till en början inte via latinskolorna eller läroverken, utan de första kvinnorna skrev studentexamen som privatister – det gällde i samtliga nordiska länder utom Island.

Systemet med censorer som bedömer examinandernas prestationer infördes i alla fyra länder i samband med att proven flyttades ut från universiteten. Till skillnad från de övriga skandinaviska länderna gick dock Sverige in för ett system där censorerna, representanter för universitet, bara bedömde utvalda muntliga prestationer som ingick i examen och fastställde helhetsbedömningen. I de övriga skandinaviska länderna etablerades systemet med central bedömning också av de skriftliga provprestationerna, som levt kvar ända tills i dag.

År 1968 skrevs den sista studentexamen i Sverige. Beslutet att avskaffa den centralt konstruerade och bedömda examinationen hade fattats några år tidigare. I de övriga nordiska länderna har studentexamen i stället utvecklats och utgör ett av urvalskriterierna då unga söker studieplats vid universiteten i dag. I Danmark och Norge har utvecklingen av provet dock i någon mån avvikit från utvecklingen i Finland. Muntliga prov ingår fortfarande i examen och digitala prov infördes redan före 2010-talet. När det gäller provet i modersmål är en klar skillnad jämfört med Finland den att examinanderna både i Danmark och i Norge får tillgång till material redan före själva provtillfället – material som ska eller kan användas. Vidare

tester med provsituationer där examinanderna fritt får utnyttja internet också under själva provtillfället är på gång. Finland är måhända på väg i samma riktning med det digitala provet, men än är det finländska provet inte där.

1.2 Ett studentexamensprovs levnadsbana – modersmålsprovet från idé till bedömda prestationer

Vid sidan om gymnasiet läroplan är den finländska studentexamen ett centralt bedömningsinstrument för utvärdering av undervisningen på gymnasiet. I *Grunderna för gymnasiet läroplan 2015* står det att modersmål och litteratur är ett livskunskapsämne och att undervisningen i ämnet baserar sig på ett vidgat textbegrepp. Det vidgade textbegreppet är en central komponent i *multilitteracitet*, eller *multiliteracies* (Godhe 2013), som på engelska ingår i begreppet *literacy*, det vill säga språkfärdigheter som vi skapar genom en socialt betingad kontext (se Cope & Kalantziz 2009). Det ställs stora krav på gymnasisternas textkompetens, speciellt då det gäller studentexamensproven. Abiturienterna, som examinanderna kallas, förväntas skriva ett studentexamensprov i två delar vars utformning och innehåll bedöms utgående från bedömningsföreskrifter för provet i modersmålet.

Studentexamen i Finland anordnas och genomförs av Studentexamenämnden som är en myndighet under Undervisnings- och kulturministeriet. Arbetet med innehållen i proven och bedömningsprinciperna övervakas och styrs av själva nämnden. Ministeriet utser en ordförande som leder nämnden och inom sig väljer den två vice ordförande. På framställning av universiteten och de övriga högskolorna samt Utbildningsstyrelsen utnämner ministeriet nämndmedlemmar som under en mandatperiod på tre år fungerar som ledande censorer och provkonstruktörer. Varje ämnesområde representeras av mellan en och fem nämndmedlemmar. Dessa har en grupp expertmedlemmar till stöd som arbetar som provkonstruktörer och censorer inom vederbörande ämne. Expertmedlemmarna innehar ofta sina uppdrag över längre perioder eftersom kontinuitet behövs av rättviseskäl. När någon byts ut eller en grupp av andra orsaker behöver kompletteras är det nämndmedlemmen som i sam-

råd med sina expertmedlemmar utser ny expertmedlem. År 2018 hade nämnden cirka 40 medlemmar och cirka 350 expertmedlemmar (kallades tidigare för adjungerade medlemmar), medan 24 tjänstemän arbetade på kansliet (Statsrådets förordning om studentexamen 9.5.2019/612). Tjänstemännen tar in anmälningar från gymnasierna, uppbär avgifter för provet och administrerar hela processen kring provkonstruktion, logistiken kring proven, bedömningsprocessen och publicering av resultaten – från början till slut. År 2019 tillträdde en ny nämnd med ett mindre antal medlemmar, 25 till antalet. Samtidigt utökades antalet övriga sakkunniga involverade i provkonstruktion och bedömning något. En långsiktig utveckling av studentexamen handhas av Studentexamensnämnden i samarbete med Utbildningsstyrelsen. (Hellgren 2014; Gustafsson & Hellgren 2014; Studentexamensnämnden 2020.)

I det följande presenteras provens tillblivelse, själva provtillfället och bedömningsförfaranden. Redogörelsen bygger på projektgruppens egna erfarenheter under många år som medlemmar av nämnden, som expertmedlemmar av provkonstruktionsgruppen och som censorer. Projektgruppen har också erfarenhet av andra perspektiv på provet som avspeglar sig i texten nedan, i egenskap av modersmåls lärare vid gymnasieskolor, som föräldrar till skribenter och som provskribenter själva (för ett antal år sedan).

Modersmålsprovet i den finländska studentexamen utarbetas i den så kallade provkonstruktionsgruppen tillsatt av Studentexamensnämnden. En och samma grupp utarbetar samtidigt fyra prov: de finska och de svenska proven i läskompetens och proven i skrivkompetens (åren 2007–2018 provet i textkompetens och essäprovet, åren 1992–2006 det materialbaserade provet och det så kallade rubrikprovet). I gruppen sitter representanter för både finska som modersmål och svenska som modersmål, och proven för de två språkgrupperna utarbetas delvis tillsammans, delvis separat. Den slutliga utformningen av de två proven bestående av två delprov vardera görs ändå alltid av gruppen gemensamt och därefter behandlas och fastslås både de finska och de svenska proven av Studentexamensnämndens medlemmar gemensamt. Detta är en viktig aspekt av rättvisa eftersom examinanderna (abiturienterna) – senare studenterna – tävlar om samma studieplatser vid högskolorna. I den

tävlan konkurrerar resultat från provet i modersmål på samma villkor som resultat från provet i det finska *äidinkieli* (modersmål). Då är det viktigt att proven motsvarar varandra i svårighetsgrad och i de kompetenser som bedöms.

Viktigt att slå fast är ändå att proven inte utformas som översättningar av varandra utan de olikheter som finns i läroplanerna för modersmålet svenska respektive finska *äidinkieli* både kan och bör beaktas då proven konstrueras. I styrdokumentet *Grunderna för gymnasiet läroplan* (Utbildningsstyrelsen 2015: 41) sägs nämligen: "Lärokursen svenska och litteratur har samma omfattning och i stort sett samma mål och kursinnehåll som lärokursen finska och litteratur, dock med vissa avvikelser som beror på språkspecifika och kulturella faktorer." På kursnivå nämns i dokumentet specifikt Norden, den nordiska kulturen och de nordiska språken i anslutning till två obligatoriska kurser och en nationell fördjupad kurs. På motsvarande sätt nämns finska språket i anslutning till kurser i finska som modersmål. För modersmålsprovets del innebär detta konkret att material som ska analyseras i provet eller själva provuppgifterna kan se olika ut i det finska och det svenska provet. För de svenska modersmålsproven väljs material och uppgifter som kommer från hela det svenska och nordiska språkområdet, medan gruppen för det finska provet väljer material och formulerar uppgifter anpassade till en finsk språk- och kulturkontext.

Arbetet i provkonstruktionsgruppen är kreativt och långsiktigt. Till den gemensamma gruppen tar alla medlemmar generella idéer, mer konkreta förslag på uppgiftstyper, material och teman på lika villkor. Vissa idéer kan sparas för framtida prov, medan andra genast tas i bruk i det prov som är under arbete. Framförhållningen i arbetet är betydande och i regel ska provets bägge delprov vara färdiga minst ett år innan de ska skrivas. När gruppen enas om något förslag i form av en kompetens som bör utvärderas, en uppgiftstyp eller ett material som kan användas, blir följande steg att bägge språkgrupper hittar lämpligt motsvarande material från sin kulturella kontext. Detta kan tidvis vara utmanande och det kan rent av visa sig omöjligt. Då söker gruppen andra möjligheter, med målet att ändå skapa uppgiftspaket som till svårighetsgrad och som på ett mer generellt plan motsvarar paketet på det andra språket. Här kan den snäva till-

gången på material från Svenskfinland vara en utmaning. En annan utmaning kan ligga i att utbudet av läromedel på finska och svenska är så olika. På svenska kan det exempelvis finnas teman som bara behandlas på ett sätt och utifrån ett givet perspektiv i ett enda tillgängligt läromedel, medan det på finskt håll kan finnas flera olika perspektiv på samma tema representerade i olika läromedel. Sådana aspekter vägs in då uppgifter slipas till sin slutliga form och material väljs för uppgifterna.

När provpaketet är klart gör provkonstruktionsgruppen ett internt utarbetat bedömningsstöd för den delen av provet där specifika innehållsaspekter i svaren är relevanta. I det tidigare pappersprovet gällde detta textkompetensprovet, i det nya digitala provet gäller det provet i läskompetens. Denna process blir samtidigt ett test av hur provet fungerar: att uppgiftsformuleringarna fungerar med givna material så att det går att förstå och besvara uppgifterna på ett rimligt sätt. Samtidigt är det väsentligt att påpeka att bedömningsstöden utarbetas av provkonstruktörerna själva som i regel är experter på området och dessutom har insikt i vilka ändamål och tankar som legat bakom uppgiftens slutliga utformning. De kan inte inta examinandens perspektiv vare sig erfarenhetsmässigt eller kunskapsmässigt. Detta ligger bakom det faktum att bedömningsstödet inte nödvändigtvis motsvarar de läsningar av uppgifterna som examinanderna gör i provsituationen och därmed inte heller de prestationer som examinanderna lämnar in. Bedömningsstöden utformas innan någon har sett hur en person i examinandernas ålder och med examinandernas kunskapsnivå förstår och greppar uppgifterna i proven.

Bedömningsstöden publiceras genast efter att provet är skrivet som stöd för modersmåslärarna då de bedömer proven i läskompetens (textkompetens åren 2007–2018) som första bedömare. Bedömningsstödens syfte är att ge modersmåslärare riktlinjer för hurdana aspekter och detaljer som provkonstruktörerna tänkt sig kan ingå i svaren. De är däremot inte kontrollistor över vad som måste ingå för en viss poängnivå. De kriterier som primärt ska styra poängsättningen är i stället de anvisningar som fastställts av Studentexamensnämnden i styrdokumentet *Föreskrifter för provet i modersmål* (i skrivande stund gäller *Föreskrifter för det digitala provet i modersmålet* 2018). De ger mer generella kriterier och nivåbeskriv-

ningar för poängsättning av prestationerna och är lika från provomgång till provomgång.

De två delproven skrivs under två olika dagar, samtidigt i alla skolor i landet, och för vardera provet har examinanderna sex timmar tid. I samband med att provet digitaliserades 2018 flyttades de två provdagarna närmare varandra så att båda proven skrivs inom en vecka. Prestationerna bedöms, det vill säga poängsätts, först av lärare i den lokala skolan och därefter sänds de bedömda prestationerna in för bedömning av censorer centralt utsedda av Studentexamensnämnden. Den slutliga betygsättningen görs på en sjugradig skala från laudatur till improbatum (betygsskalan presenteras närmare i kapitel 4).

Innan censorerna inleder sin bedömning sammankallas de till ett gemensamt censorsmöte (ett för vardera delprov) där de utifrån ett sampel av (anonyma) riktiga provprestationer diskuterar sig fram till en gemensam förståelse av provuppgifterna, materialen som ska behandlas, och specifika krav som ska beaktas lika av samtliga censorer. Under sådana censorsmöten diskuteras också de bedömningsstöd som provkonstruktionsgruppen sammanställt för provet i läskompetens, och det revideras eller specificeras mot bakgrund av hur de autentiska provprestationerna ser ut. Dessa specificeringar eller revideringar av riktlinjer för bedömningen protokollförs, och en sammanjämkning görs mellan de svenskspråkiga och de finskspråkiga censorsgruppernas riktlinjer till den del uppgifterna är lika eller liknande.

Efter censorsmötet inleder censorerna sin bedömning och får sig tilldelade olika examinandkohorter för de två delproven. Ingen censor bedömer alltså som huvudcensor samma examinands bägge delprov. Sedan det digitala provet infördes har censorerna bedömt prestationerna anonymt, det vill säga de ser inte namnet på examinanden, eller ens den skola examinanden kommer från. Så länge provet skrevs på papper tilldelades varje censor ett urval skolor för det första provet och ett annat urval för det andra provet. Bedömningen skedde då inte anonymt, utan censorn kunde se både skolan och examinandens namn på varje provpapper.

Om lärarens och censorns bedömning av en prestation skiljer sig åt i betydande grad eller huvudcensorn uppfattar bedömningen

Faktaruta

Maxpoängen för de olika provtyperna som nämns i denna antologi

Betyg (fösv. vitsord)	Poäng		
	Hösten 2006	Våren 2007	Hösten 2018–
	Material-baserad uppsats och rubrik-uppsats, fram till hösten 2006. Totala max-poäng: 99.	Textkompetensprov och essäprov, från och med våren 2007 till våren 2018. Totala max-poäng: 114.	Läskompetensprov och skrivkompetensprov, från och med hösten 2018. Totala max-poäng: 120.
Laudatur (L)	92	95	90
Eximia cum laude approbatur (E)	87	81	75
Magna cum laude approbatur (M)	80	65	61
Cum laude approbatur (C)	70	47	50
Lubenter approbatur (B)	60	35	39
Approbatur (A)	50	19	26
Improbatur (I)	Underkänt		

Källa: Studentexamensnämnden: <https://www.ylioppilastutkinto.fi/sv/student-examen/poenggraenser>.

Betygsfördelningen i studentprovet i modersmålet baserar sig på att poänggränserna vid varje examenstillfälle bestäms utgående från en kriteriebaserad bedömning. Tidigare (före det digitala provet) byggde betygsfördelningen på en relativ bedömning och en diskret fördelning. I dag används ett system som beaktar de yttre villkoren så att den relativa bedömningen inte frångås, det vill säga betygen bestäms utgående från ett medeltal av standardiserade totalpoäng (MST-metoden), vilket betyder att poänggränserna för de olika betygen varierar i någon mån från gång till gång.

som problematisk inkallas ytterligare en censor, eller i extrema fall ytterligare två censorer, som ger sin bedömning. Censorerna strävar efter att genom analys av prestationen och genom diskussion nå en samsyn kring bedömningen, men om de inte gör det är det tredje censors bedömning som avgör. De svenskspråkiga censorerna möts också efter att hela censorsomgången är över och går igenom erfarenheter, problem och insikter (Gustafsson & Hellgren 2014). Denna praxis styrs emellertid inte av Studentexamensnämnden utan av censorerna själva, men den utgör en viktig länk i den ständiga fortbildning censorerna ägnar sig åt.

Den ovan beskrivna bedömningen innefattar alltså poängsättning för varje provuppgift för sig och utifrån fasta kriterier och kriterievisa beskrivningar av prestationer på olika nivåer. När samtliga prestationer på uppgifter från bägge delproven har poängsatts på detta sätt beräknas automatiskt summan av varje examinands poäng. Därefter fastslås det slutliga betyget (eller vitsordet som det ibland kallas i Svenskfinland) i studentexamensprovet i modersmålet på en sju-gradig skala. Det är medlemmarna i Studentexamensnämnden som efter varje provomgång fastställer var gränserna för de sju betygsnivåerna ska gå utifrån hur poängsummorna fördelar sig i den aktuella examinandkohorten. Bedömningen är alltså baserad på både givna kriterier och den relativa fördelningen av poängsumman bland skribenterna. Hela bedömningsmodellen och principerna för denna fördelning diskuteras vidare av Hellgren i kapitel 4. När de nya studenterna sedan söker in till vidare studier är det detta slutliga betyg som åter omvandlas till poäng för rangordning i konkurrensen om studieplatser.

1.3 Teoretiska och metodologiska utgångspunkter

I de följande kapitlen presenteras undersökningar som tar sig an olika aspekter av studentexamensprovet i modersmål, dess förutsättningar och följder. Eftersom aspekterna som diskuteras är vitt skilda har gruppen arbetat med flera olika metodologiska verktyg i sina analyser. Teoretiskt finns i alla fall en gemensam nämnare i den delade synen på de granskade proven som texter producerade och utformade i en specifik samhälls- och undervisningskontext och för

ett specifikt syfte. Den sociokulturellt inriktade litteracitetsteorins begrepp *skriftkultur* ringar in denna syn rätt väl (se t.ex. Barton 1994; Karlsson 2002; Berge et al. 2004; Berge 2007). Barton som introducerade ett nytt sätt att se på texter och skriftpraktiker föreslår ett angreppssätt inspirerat av biologin:

Rather than isolating literacy activities from everything else in order to understand them, an ecological approach aims to understand how literacy is embedded in other human activity [...] Instead of studying the separate skills which underlie reading and writing, it involves a shift to studying literacy, a set of social practices associated with particular symbol systems and their related technologies (Barton 1994: 32).

Samtliga delundersökningar i denna antologi knyter alltså an till uppfattningen att kopplingen mellan en text (här provprestationerna) och dess kontext är både komplex och inherent. Vår utgångspunkt är vidare att vi har att göra med texter som dels uppfattas som viktiga för skribenterna och för samhället i stort, dels utgör det bästa skribenterna förmår skriva eftersom de utgör slutprov för landets gymnasie studerande. Detta är således texter som påverkar och har konsekvenser på flera olika sätt. Och även dessa konsekvenser är viktiga att granska.

Kapitlen om förutsättningarna för framgång i studentexamensprovet i modersmålet (Stolt, kapitel 2) och om tendenser i resultaten av modersmålsprovet (Hellgren, kapitel 4 och 5) är till sin utformning starkt förankrade i en finländsk tradition med utredningar och rapporter om utbildningsrelaterade teman. Studentexamensnämnden har exempelvis själv genom åren främst publicerat statistiska rapporter kring prov och provutfall, men också rapporter kring andra frågeställningar i anslutning till utvecklingsarbetet inom nämnden.¹ Typiskt för sådana rapporter är att specifika frågeställningar besvaras konkret och fokuserat, medan den teoretiska och metodologiska förankringen av analyserna är implicit. Likaså är de teoretiska reflektionerna i dessa rapporter få. Stolts och Hellgrens artiklar i denna bok

1. Studentexamensnämnden, Informationsservice: <https://www.ylioppilastutkinto.fi/sv/informationsservice> (hämtad 26.1.2020).

presenterar och analyserar statistik och tendenser i de omständigheter som leder till de förefintliga resultaten. De är i likhet med rapporterna inte primärt teoriutvecklande även om de är implicit teoridrivna. Den underliggande teoriramen är också för deras del skriftens ekologi, det vill säga synen på hela kontextens koppling till texten. Genom att blottlägga olika faktorer i kontexten för en text tror vi att vi får en mer gedigen helhetsbild och förståelse av texterna och deras form. Varför ser de ut som de gör och vad kan göras om man vill att framtida provtexter ska se annorlunda ut?

Metodologiskt förenar Stolts och Hellgrens kvantitativa belysningar med kritisk diskussion och analys av de statistiska uppgifterna. Hellgrens material består av sammanställda bedömningsutfall från själva studentexamensprovet och kartlagda sociala bakgrundsfaktorer. Stolts material omfattar resultat från tidigare statistiska analyser av resultat från grundskolans nationella utvärderingar, samt statistik över hur mycket timresurser som läggs på undervisning i modersmålet i den grundläggande utbildningen i olika delar av Svenskfinland.

Lassus kapitel 3 om yrkesverksamma personers syn på behoven av kommunikationsfärdigheter och dess koppling till modersmålsprovet knyter explicit an till den gemensamma teoretiska ramen och granskar sambandet mellan arbetslivets och skolans skriftkulturer. Perspektivet är de yrkesverksamma skriftbrukarnas. Materialet utgörs av ett insamlat enkätsampel med informanter från yrkeslivet. I enkäten har de fått ta ställning till frågor om texttyper och skriftbrukssituationer, kompetenser och skrivundervisning. Analysen förenar kvantitativa och kvalitativa ansatser.

I undersökningen i kapitel 6 om modersmålslärares föreställningar om essäprovet i studentexamen utgår Westerlund från inspelade fokusgruppssamtal mellan modersmåls lärare från olika skolor i Svenskfinland. Hans analys berör essäproven som textgenre och lärarnas förståelse av och förhållning till denna. Genom den officiellt fastslagna benämningen på provet *essäprov* skapas en skärningspunkt mellan litteraturvetenskapens och olika språkvetenskapliga teories uppfattning om begreppet *genre*, varför Westerlund i sin undersökning även kommer in på en mer teoretiskt utvecklande diskussion om begreppet. Utgörs essäprovpresentationerna verkligen av essäer? Är essän som genre något modersmåls lärare behöver lära

ut? I en kvalitativ analys av de diskurser som framträder i fokusgrupperna belyser Westerlund en central grupp av aktörer i den ekologi som studentprovet som skriftkultur ingår i.

I kapitel 7 och 8 analyseras själva provprestationerna. Materialet för dessa studier utgörs av provtexter skrivna för essäprovet våren 2008. Materialet kommer från Studentexamensnämndens arkiv. För detta projekt krävdes särskilt tillstånd, då ett sampl av varje årgångs studentskrivningar visserligen finns arkiverat som papperskopior hos nämnden, men en vidare bearbetning av kopiorna och tillstånd att hantera materialet utanför nämndens arkiv behövdes för analyserna. För projektet valdes ett antal provtexter från provet i modersmålet: 100 essäprov och 120 textkompetenssvar har fotograferats, translittererats och färdigställts för analys med digitala metoder. För de analyser som presenteras i föreliggande antologi valdes 40 materialbaserade essäprovssvar ut. Provpresentationerna har valts så att samtliga poängnivåer är representerade, och de fördelar sig så jämnt som möjligt utifrån det tillgängliga materialet i arkivet. Translittereringarna är gjorda av Beatrice Silén och projektassistent Petter Forsskåhl och de följer de handskrivna texterna så exakt som möjligt, inklusive avvikelser från normenligt språkbruk och radbyten.

I den första analysen av provprestationer, i kapitel 7, fokuseras lexikala drag i texter. I analysen som gjorts av Gustafsson och Lassus används verktyg i form av traditionella grammatiska begrepp parallellt med verktyg från den så kallade systemisk-funktionella lingvistik. Analysen kombinerar kvantitativa iakttagelser med kvalitativa. Valet att fokusera lexikala drag i prestationerna bygger på litteracitetsteorins tanke om hur ordval i en text är kopplat till den aktuella skrifthandlingen och samtidigt skapar betydelse på tre olika plan. Eftersom lexikala drag även undersökts tidigare i studier om elevtexter ger det dessutom möjlighet att göra longitudinella jämförelser mellan drag i elevtexter förr och nu.

I kapitel 8 gör Silén en textuell undersökning där hon granskar hur examinander, som i sina provsvar lutar sig mot andra texter, bygger intertextualitet. I fokus för analysen står strategier för hänvisning, för hur skribenter för fram sin egen röst i texten vid sidan av andras och för att skapa balans mellan den egna rösten och andras. Ett normativt perspektiv finns med i analysen genom att Silén noterar skill-

nader mellan mer och mindre framgångsrika sätt att hantera andra röster och texter i den egna texten. Referensramen för framgång är då poängbedömningen som bygger på de föreskrifter som styr vad som uppskattas och inte uppskattas i den specifika kontexten.

Sett ur ett lingvistiskt perspektiv kan man placera samtliga studier i denna antologi inom en mycket bred sociolingvistisk teoriram och inom den mer precist i den sociokulturella litteracitetsforskningens ram. Vi har belyst en hel skriftkultur ur olika vinklar och kunnat visa på hur mångfasetterad den är. Den skriftkultur vi valt att undersöka, studentexamensprovet i modersmål, länkar åt väldigt många olika håll både i samhället, i tiden och i språket. Vi vill med denna antologi och våra delstudier öppna upp några av alla de perspektiv vi finner relevanta att beakta i studentprovets ekologi. Att många aspekter lämnats utanför ljuskäglan är vi mycket medvetna om. Trots detta vågar vi tro att de belysningar vi gör kan bidra till en ökad samsyn på vad som förväntas av examinanderna som skriver proven, hur man kan stödja dem på bästa sätt och hur provet trots dess stora betydelse i stunden ändå bara måste ses som en skrivhändelse på väg mot en mängd vidare skrivhändelser i den enskilda individens liv.